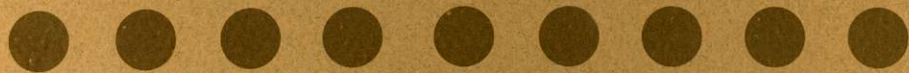

JULIA HARTWIG
POWROTY

Julia Hartwig

POWROTY

Wydano z okazji 90 urodzin Julii Hartwig

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”

Lublin, 14 sierpnia 2011

ELEGIA LUBELSKA

*Więc urodziłam się na tym skrawku ziemi.
Co mam zrobić żeby poczuć się tutejszą?*

1.

Budzi się w klasztorным hoteliku
przez okienko szeroki widok na okolicę

Jest ranek
ranek lubelski

Rozległą łąką nie-łąką między bujnymi lipami
wydeptaną ścieżką na skróty idą do pracy kobiety i mężczyźni
mijają Zamek i miejsce po synagodze
potem cerkiew i targowisko

Lublin

jeszcze nie kresy ale już kresy
haftowane ręczniki na stołach święte obrazki na ścianach
na jednych ikony na innych Jezus o płonącym sercu
pienia nabożne w różnych językach
i nieme powietrze w którym zastygł jęk pomordowanych
wepchnięte w gardła zawodzenie a potem cisza
wielka i ostateczna cisza z odorem duszącego dymu
i roznoszonych wiatrem łachmanów

2.

Na cmentarzu matka ojciec i siostra
Matka osobno pod kaplicą prawosławną samotna
tak jak musiała czuć się samotna
porzuciwszy rodzinną Moskwę
jej światła i gwarne bulwary

W pobliżu grób Czechowicza
pochowanego wśród żołnierzy „poległych na polu chwały”
Zawsze ktoś przynosi tu kwiaty
bo trwa i nie poległa chwała jego wierszy
ich słodycz naruszona profetyczną wizją przyszłości

On jeden potrafiłby opłakać to miasto
on który rzucił na nas czar jego sennej piękności
potrafiłby uczcić pochody widm które tu się snują
znaleźć modlitwę na *dusz cierpiących upalenie*

3.

A ja mała wtedy dziewczynka
chłonąca ten świat ciemny ruchliwy pełen zgiełku
i okrzyków w niezrozumiałym języku
które cichną nagle w piątkowe wieczory
kiedy przez okna połyskują światła zapalonych świec
a w gęstym mroku Grodzkiej i Szambelańskiej staroświecka latarnia
rzuca blade ruchliwe blaski na pochyłe ściany domów

4.

Odwróćcie wzrok ode mnie bramy mojego miasta
bramy miejskie żartoczne bramy
przez które uszło życie z tych ciemnych uliczek
O wieże rodzinnego miasta
goniłyście mnie po świecie groziły
nic wam nie jestem winna nieczułe olbrzymy
które przetrwałyście nie uroniwszy ani jednej tzy
nad miastem mojego dzieciństwa

wiersz z tomu *Nie ma odpowiedzi*

ODWIEDZINY

Na Placu Trzech Krzyży w Warszawie,
naprzeciw zwalonego kościoła Świętego Aleksandra
jest Instytut Głuchoniemych.

Stał kiedyś, dziś jest tylko.

Tam poszłam

w parę miesięcy po zniszczeniu Warszawy.

Była wczesna wiosna. Pył się unosił

z pustych wnęk domów,

nad którymi otworzyło się nieba więcej niż kiedyś.

W Instytucie spodziewałam się odnaleźć towarzyszkę pracy Józefa

Czechowicza,

poety, którego wśród wielu trzeba pamiętać.

Nam, dorastającym, wiersze jego podały obraz świata

jak liść młody, jak zwierzę jeszcze gorące od narodzin, pełne

trwożnych przeczuć.

Nie trzeba ich stroić. Ani mogiły poety na cmentarzu w Lublinie,

gdzie ma grób na centymetr nie szerszy od innych,

co zabici od bomby, kamienia, strzału.

Towarzyszka pracy pedagogicznej Czechowicza (był on bowiem
nauczycielem dzieci upośledzonych: ślepych, głuchych i niemych,
dla których zarówno kalendarz jak i ważne sprawy życia wraz z posiłkiem
mają powolniejszy bieg)

stała właśnie przed ogrodnikiem w szarym kitlu, z gracją,

wydając mu zarządzenia. Z boku widziałam jej zamknięte wargi,

nieme z wyboru, nieme z przekonania,

nieme z doświadczenia długich lat. Tylko uskrzydłone dłonie

złobiły powietrze w arabeskę, której piękno i logika były mi niedostępne.

Tak żyje człowiek, którego karmią dwa światy,

jak ksiądz, jak poeta, jak dozorca więzienia.

Najpierw wskazała mi lewą ręką: na boisku bawili się w piłkę chłopcy
czyści, odziani ubogo; zresztą jak inni chłopcy w ich wieku weseli.
Ale ich radość nie udzieliła się mojej; był to najsmutniejszy z niemych
filmów jakie widziałam.

Tam, gdzie prawą ręką podaną na pożegnanie już mi nie wskazała,
tam,
drogą ku wyjściu, wydeptaną wśród odłamków gruzu,
szedł pochód równie godny zapamiętania jak rytmiczne pochody greckich
płaskorzeźb.

I jeśli nie przekaze go ostatni z tego wieku,
słusznie zwali się w gruz architektura spódomów,
bez żalu niech niebo zapanuje nad ziemią.

Z ogrodu, spod drzewek bielonych wapnem, nieśli robotnicy na noszach
polane wapnem ciała pensjonariuszy tego zakładu.

Jaka była dla nich ta suita wojny?
Czy bez szmeru walił się świat wśród błyskawic i wstrząsów
i tryskały w górę płomienne fontanny ziemi i piasku,
aż dopiero uderzenie śmierci przyniosło im głos pierwszy
tak oczekiwany?

Kto pobielił drzewka wapnem — ochronił je od szkody.
Kto zalał ciała wapnem — nie uchroni ich od rozkładu.
Z ciał niemych ulatując życie
nie potrafiło wydobyć okrzyku, jak wybuch ostatni.

Przetrwały mumie faraonów, kąpane w kadzidłach i oleju,
po fellahach wieść tylko.

I o tych tylko wieść zostanie.

Silniejszym tylko trzeba podjąć ją głosem,
aby mocniejszym zjeżyły się włosy od niemoty słabych.

LUBLIN 1946

Miasto rodzinne pod niebem
jak zatopione na dnie jeziora
oto zapadcm znowu w wieczność.
Kotłyszam mnie wzdłuż ulicy twe dzwony
odlane z gorącego jeszcze armatniego huku.
Oto przypędziły mnie ku tobie wskazówki słońca
ale już pora odciąć pępowinę co mnie z tobą wiąże
gdy znowu na rynku syci a niezadowoleni mieszczanie
pośród krakania wron, pośród ruin.
Wyciekają tu ze mnie lata o najczerwieńszej krwi.
O, pozwól, by wyjechał wielki głośnik przez Twą Bramę Złotą
i tu, między malarzem malującym rudery
między gruźliczym dzieckiem i cwaniakiem złodziejskim
niech tryśnie pieśń odnowienia!
Niech bije wielkim strumieniem
aż zaczną prychać pod nią uczniaki
i zwilgną oczy starych
a ulicami runie rzeka stokroć czystsza od Bystrzycy.
Po niej płynąc dziewczęta wic będą kaczeńce ze Sławinka
a chłopaki grać na organkach.

PAMIĘCI OZECHOWICZA

I padłeś własnym wierszem powalony
Pod ruinami miasta ze światem umarłym w sobie
Czy ten co słowem grozi wierzy aż do końca
Giń Niniwo I swąd czuć i wałą się mury

Gdy widzi że się spełnia sen przecucie wiara
Chciałby cofnąć swe słowa
Chciałby schronić się w domu
Lecz tu właśnie ginie

Biedne dziecko maligny synu urzeczenia
Zawczasu twoja sława dziedzicom ogłoszona
Zawczasu sielskość łak
Wobec popielisk zaświadczona
Zawczasu na grobie własnym
Zielony złożyłeś laur

NIEPOTRZEBNE SKREŚLIĆ

Było nas pięcioro
Skąd przyszło do głowy rodzicom żeby rodić tyle dzieci?
Nazwiska trojga znalazły się w encyklopedii
Nie ma jednak pewności czy nie znikną w jej następnych wydaniach
ustępując miejsca komuś ważniejszemu
Jeśli jednak same talenty okażą się mało trwałe
być może pozostanie coś co kiedyś
zapewniało dobre imię: przyzwoitość
„bonne souche” mówią Francuzi
a idzie po prostu o mniej więcej czyste rachunki

Wszystko co w nas najlepsze pochodziło od matki
Ale ona szybko nas opuściła
nie mogąc podźwignąć ciężaru cudzoziemskości

Jeśli można tak to nazwać: kochaliśmy się wszyscy
Ale nasze drogi szybko się rozeszły

Jaki był nasz ojciec – nikt z nas tak naprawdę się nie zastanawiał
Jego energia przewyższała energię całej naszej piątki
Wciąż zapracowany nie zajmował się nami zbyt
ku naszemu zadowoleniu
Nie sprawialiśmy mu zresztą większych kłopotów
życie prowincjonalne nie wystawiało nas na zbyt wiele pokus

Był fotografem starej daty
Zawód ani lepszy ani gorszy od innych
przed rewolucją żył w Moskwie z młodą żoną i małymi dziećmi
prawie luksusowo
w Lublinie zdobył sobie należne mu miejsce i szacunek
coś na kształt lokalnej sławy

Najczęściej robił zdjęcia rodzinne i portrety
ale jego temperament sprawił że stał się pierwszym fotograficznym
reporterem w swoim mieście
Potrafił przed wojną zatrzymać pochód pierwszomajowy
żeby zrobić demonstrantom zdjęcie
z wysokości rozstawionego na chodniku stołu
z którego jak strach na wróble wysterczał statyw jego staromodnego
aparatu
nakrytego ciemną płachtą

Kochał teatr i operę
i pracując w ciemni wygwizdywał melodie ulubionych arii
Palce miał zawsze brązowe od kwasów
ale moment ukazania się na papierze obrazu
który utrwał minioną chwilę
napełniał go wyraźnym zadowoleniem

Miał bibliotekę rosyjskich klasyków w oryginale
i czytał wieczorami leżąc w łóżku
póki zmęczenie nie zamknęło mu oczu

Niechętnie wysuptywał pieniądze na mój nowy fartuszek szkolny
i robił to tylko wskutek perswazji wychowawczyni klasowej
Zdarzało mu się jednak wydawać czasem pieniądze na rzeczy
najzupełniej zbyteczne
na kryształowy wazon lub staroświecki zegar

Nieraz odprowadzał mnie do szkoły
Bywało też że przynosił mi na szkolną pauzę zakupioną w sklepie
butkę z szynką
polecając doręczenie woźnej która zamiast pilnować porządku
musiała uganiać się za mną po korytarzach lub po boisku szkolnym

Nie miał zwyczaju ani czasu na prowadzenie z nami rozmów
był jednak dumny z naszych postępów w nauce
Wszyscy z nas mniej więcej wiedzieli czego chcą
Tylko mój najstarszy brat bardzo piękny
artysta z temperamentu i playboy w dawnym stylu
nie mógł się zdecydować co będzie robił dalej
kiedy zawiodły go talenty malarskie

Mieliśmy więc do czynienia z przyszłym lekarzem przyszłą pielęgniarką
i młodą mężatką która wydawała się zadowolona ze swego nowego stanu
nie snując dalszych planów
Najmłodsze kurczę nie sięgało jeszcze myślami poza gimnazjalne mury
i czytelnię
gdzie równie dostępne były „Wiadomości Literackie” „Pion”
i „Prosto z mostu”

Dziś myślę że jeśli pozostawieni własnej samowoli
nie zrobiliśmy z niej najgorszego użytku
stało się tak dzięki wyniesionym z domu rodzinnego przekonaniom
że droga prosta jest najkrótsza
Dopiero po latach miało się okazać
że decyzja jest zawsze w rękach tego „co kule nosi”

Wkrótce po śmierci mamy ojciec ożenił się po raz wtóry
Moja starsza siostra wspomina
że do jej obowiązków należało poszukiwanie ojcowskiego kapelusza
który wciąż gubił się w dorożkach załadowanych fotograficznym
sprzętem

Czasem zdawało mi się że pod tą rozwianą na wietrze płachtą aparatu
wzleci kiedyś w niebo gdy nadejdzie jego pora

Ale śmierć dosięgła go dopiero po kilku latach choroby
którą spędził unieruchomiony w łóżku
Cios losu jak zawsze celny uderzył go tak żeby najbardziej zaboląło
bo ruchliwość jego była przysłowiowa

Lubił wspominać Moskwę Kijów i Odesę
po której ulicach toczyły się zrzucane z wozów ogromne kawony
będące dla niego symbolem beztroskiego dzieciństwa

Co do mnie – zawsze nie znosiłam fotografii
Gust do niej przywrócił mi dopiero mój najstarszy brat
który uczynił z niej dzieło sztuki
i był jedynym chyba znanym mi człowiekiem
który nie znał zawiści i nigdy nie powiedział o nikim złego słowa

wiersz z tomu *Bez pożegnania*

PRZYWOŁYWANIE

Wyrwana prosto z gniazda starowierców,
z rodziny znanej mi tylko ze zdjęcia,
gdzie widać ich wszystkich, siedzących za stołem w ogrodzie,
jak u Czechowa.

To moi wujowie i ciotki, a ten ponury starzec z siwą brodą
to mój dziadek.

Nie znam nawet ich imion, odróżniam tylko Kołę,
którego matka kochała najbardziej
i do którego podobny był jeden z moich braci.

Musiała żyć w niej pamięć o nieznanym przodkach,
o tych nieokreślonych w głuchym fanatyzmie chłopach,
którzy kryli się w głębi najciemniejszych borów,
przed prześladowaniami wiary,
silniejszej niż ukazy cara i potężne prawosławie.
Ten upór, ta siła musiały tkwić w najtajniejszej głębi jej serca,
szarpanego nieustanną trwogą o los porzuconej rodziny.

Pewno lepsza była ta Polska od rewolucji, przed którą uciekła
z małymi dziećmi, za mężem Polakiem.
Polski obyczaj i polska mowa wypełniały jej dni codzienne i świąteczne,
noce mijały w szarpiącym ogołoceniu duszy.

W cerkwi, gdzie bywała każdej Wielkanocy,
odnajdywała swój język.
Potężne jak organy, głębokie basy
w obłokach kadzidła
rozbrzmiewały w niekończących się błogosławieństwach i błaganiach.

Znak krzyża od prawego do lewego ramienia,
radość odnalezionnej wspólnoty po wyjściu ze świątyni,
w rzeźwym podmuchu wiosny pocałunki, uściski
i niesione z ust do ust Kristus Woskries! Chrystus Zmartwychwstał!

Mała, zaledwie od ziemi odrosła,
przyrowadzana za rękę,
tam poznawałam pierwszy smak oddalenia od tego co najbliższe
i drżeć zaczęłam by jej nie utracić.

Ale stało się, że odeszła.
Hardość doprowadziła tę duszę do upadku nadziei tak głębokiego,
że postanowiła opuścić nas na zawsze.
Od takich postanowień nie ma już odwrotu.

Kiedy znaleźliśmy ją leżącą na dziedzińcu tamtego ranka,
wyglądała jakby po prostu idąc potknęła się i upadła.
O, mamo, jak to się stać mogło?
Z nas wszystkich ty jedna powinnaś była umieć latać.

wiersz z tomu *Bez pożegnania*

NA CZEŚĆ MOICH BRACI

Dziękowaliśmy Bogu żeśmy się uchronili w czasach klęsk
rodzina która mogła się siebie doliczyć
Wyszliśmy z tego i udało nam się żyć dalej
Jeden brat powrócił po dwóch latach z surowej Północy
nie do rozpoznania na zdjęciu zrobionym podczas postoju
w Białej Podlaskiej: widmowa bladość na głowie sowiecka uszatka
obok niego dwaj współtowarzysze z obozu
jednego z najcięższych
Jogła

Wepchnięto ich do nor wykopanych w ziemi
i obleczone w niemieckie mundury
żeby nie budzili współczucia miejscowych
Osłabł tak że współtowarzysze wywlekali go siłą z legowiska
i ciągnęli trzymając pod ramiona ku rzece
gdzie pracowali przy spalaniu drzewa
Nogi zostawały mu w tyle gubił w drodze wypchane słomą chodaki
Nie pozwalali mu odstać
Pamięta im to
Dzięki nim jego opowieść o naturze ludzkiej
brzmi bardziej krzepiąco niż inne
Kiedy chorował wynosili go na powierzchnię
żeby mógł podziwiać zorzę polarną
Mówili: głupi ten Hartwig ale uszanowali w nim artystę

Drugiego brata – lekarza – sadzano na odwróconym stołku
przesłuchując ze zbrodni leczenia rannych z „Parasola”
Fagas o zafartych rysach zabierał go raz po raz z kliniki na
Nowogrodzkiej
i seanse ciągnęły się z przerwami przez długie miesiące
Nie przeszkadzało to między jednym przesłuchaniem a drugim
wzywać go do chorych dostojników
był bowiem jednym z najlepszych w swoim zawodzie
a prawość była jedną z przyczyn dla których go dręczyli

Z własnej już chęci leczył Prymasa Tysiąclecia
który lubił z nim pogwarzyć w korytarzu
z daleka od podsłuchu pytając za każdym razem
Co słychać panie Walenty
Z wdzięczności za powrót brata z obozu
ślubował odbyć pieszą pielgrzymkę do Częstochowy
Kiedy z niej powrócił powiedziano mu:
Może pan zapomnieć o kierowaniu instytutem
Nie przyjął tego jako klęski

Przybiegał do nas w roku sześćdziesiątym ósmym
przybiegał w stanie wojennym niepokojąc się czy nas nie wzięto
Pamiętam jak spotkałam go na warszawskiej Pradze
podczas okupacji niemieckiej pogroził mi palcem
zgadując jakieś kurierskie zadanie
Karcił mnie kiedy chodziłam na uniwersytet podziemny
bo przyszedłszy kiedyś do mieszkania które mi wyznaczono
zobaczył goły siennik i tyżkę wetkniętą w garnek z zaschniętą kaszą
Nie umiem nakreślić portretu moich braci

wiersz z tomu **Zobaczone**

PAMIĘCI W.

Tak
miał z pewnością dobrą pamięć i był świetnym diagnostą
Znakomity lekarz któż to zaprzeczy
Ale ja chwałę dziś dobrą pamięć
jaką po sobie pozostawił
ten dobry człowiek

wiersz z tomu Bez pożegnania

SIOSTRA

Po ucieczce z Rosji
tak mało mieli w Polsce bliskich
że wybrali mi na chrześną moją starszą siostrę
która gdy dorosła zastępowała mi matkę
Myślę że nie miała łatwego charakteru
nie objawiała też żadnych talentów
i z trudem ukończyła gimnazjum

Ponieważ nasz ojciec był osobą powszechnie szanowaną w mieście
uważano że zdeklasowała się
wychodząc za mąż za skromnego chłopca bez zawodu
Wyptacił się naszemu ojcu z nawiązką pielęgnując go w łóżku
przez długie lata niedołężnej starości

Byli najserdeczniejszymi z ludzi
żyli pokornie przyjmując swój los
jako sprawiedliwie odmierzony
nie wspinając się ku żadnym przywilejom ani zaszczytom

Owdowiała
chora

już po siedemdziesiątce
jedyna z rodziny która pozostała jeszcze w Lublinie
umarła w szpitalu

Podobno wzywała mnie w ostatnich chwilach
Nieprzytomna wodziła dłonią po ścianie
a kiedy pielęgniarka zapytała ją dlaczego to rabi
odpowiedziała: Tam jest Władzio (to było imię jej męża)
Nie może tu wejść.

KOLEŻANKI

Głos łacinniczki był jakby trochę ostrzejszy,
kiedy się do nich zwracała.

(Nigdy po imieniu)

Miriam była zawsze doskonale przygotowana.

Reginka słabsza, ale poprawna.

Trzymały się razem

i razem wychodziły z klasy przed lekcją religii.

Ostatni raz spotkałyśmy się niespodziewanie u wylotu Lubartowskiej,
na granicy świeżo utworzonego getta.

Stały tam onieśmiałone jakby przydarzyło im się coś wstydliwego.

wiersz z temo *Bez pożegnania*

W DRODZE

Na cmentarzu żydowskim
są najstarsze drzewa

Kruk
kantor oniemiały
nie śpiewa

Nad drzew wierzchołkami
ciężką jesienną chmurą
przechodzą tysiącami

Wychodźcie im na spotkanie
zamknięci w pałacach pomników

Razem przez deszcz siekący
przez błyskawice
iść wam dziś trzeba

Ci którzy miejsca swojego nie mają
którzy sami są ogniem i deszczem
Teraz się z wami bratają

Bo jeszcze
nie koniec ich końca
nie koniec

VICTORIA

Dlaczego nie tańczyłam na Polach Elizejskich
kiedy tłum wiwatował na cześć końca wojny?
Dlaczego to nie ja rzuciłam się w ramiona temu marynarzowi
który schodząc z trapu z płóciennym workiem na ramieniu
biegł ku mnie przepychając się przez rozgorączkowany tłum
gdy z wszystkich megafonów dobiegały już
rozszałałe dźwięki bebopa
na przemian z Marsylianką i hymnem Boże strzeż Królowej?

Dlaczego nie rozbiłam butelki szampana
w pobliżu ich obu ubranych jeszcze w angielskie mundury
i nieprzeczuwających że kiedyś stanę u końca ich drogi?

Dlaczego pisane mi było żebym na głównej ulicy Lublina
na widok wchodzących oddziałów z czerwonymi gwiazdami
płakała z radości że nie usłyszę już znieprawdzonego: Raus! i Halt!
i z szarpiącego żalu że jest to cena za utracone marzenie
o triumfalnym wjeździe bohatera na białym koniu
i o powrocie tych którzy podwójnie oszukani
tu już wracać nie chcieli

Staliśmy więc – ci co się zachowali –
na ulicach obróconej w pustynię Warszawy
i dziś po latach odnajdujemy tam siebie
trudnych do rozpoznania
na wyblakłych taśmach starych kronik filmowych

POWRÓT DO DOMU DZIECIŃSTWA

Wśród ciemnego milczenia sosen – krzyk młodziutkich, nawołujących
się brzoź.

Wszystko jest jak było. Nic nie jest jak było.

Przemów do mnie, Boże dziecka. Przemów, niewinna twogo.

Nic nie rozumieć. Wciąż inaczej. Od pierwszego krzyku do ostatniego
westchnienia.

A jednak to też było życie. I chwile szczęśliwe wychodzą ku mnie
z przeszłości jak panny z kagankami oliwy.

z tomu *Chwila postoju*

Mówi akacja z dzieciństwa...

Mówi akacja z dzieciństwa

Nie takie bywały pamiętam twoje młode smutki

Dla kogo rzucam teraz mój słodki kwiat

pod balkonem drewnianym na kamiennym podwórku

z temo Czuwanie

Wydawca
Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”

ISBN 978-83-61064-24-4

Julia Hartwig
Powroty

Wybór wierszy
Julia Hartwig

Korekta
Anna Piotrowska, Anna Kistelska

Projekt
Izba Drukarstwa

Wydano na podstawie tomiku „Powroty” z 2009 roku
złożonego ręcznie przez
Tadeusza Wacława Budynkiewicza

Druk i oprawa
Drukarnia Petit Skład–Druk–Oprawa

Nakład 200 egzemplarzy
W tym 100 ręcznie numerowanych

Numer

085

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA

TEATR NN.PL

W CIEMNOŚCI

Obchodzisz urodziny

Po tylu latach nie poznałby cię ojciec ani matka

Urodziny sierpniowe pod spadającymi gwiazdami

To „Izy świętego Wawrzyńca”

Izy oczyszczone z cierpienia

Spadają tak szybko

że nie zdążysz wypowiedzieć swojego imienia

Julia Hartwig (2002),

Topos, 3-4 (76-77), 2004

